

К.Ю. Галушко

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СИСТЕМНИЙ ЧИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНФЛІКТ? БЛИЗЬКОСХІДНА КРИЗА В СВІТЛІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ РЕГІОНУ

Актуальність проблеми. Із припинення існування біполярної геополітичної системи вагомим аспектом сучасних міжнародних відносин стала зміна структури конфліктогенних чинників світового розвитку: чимало тривалих міжнародних конфліктів, раніше підживлюваних протистоянням СРСР та США, тепер підтвердили або й розширили, радикалізували свої позаідеологічні складові. До числа таких конфліктів відноситься й близькосхідний, який зараз зберігає свій статус найбільш загрозливого для світової політичної та економічної стабільності. Сталі актори і коспонсори близькосхідного мирного процесу – безпосередні сторони конфлікту, США, ЄС, Росія – попри прагнення стабілізувати стратегічно важливий регіон, за наявності різноманітних важелів тиску на учасників конфлікту та навіть за безпосередньої військової присутності сил США в регіоні частково не здатні, а подеколи не схильні змінити той комплекс системних чинників, який надає близькосхідному конфлікту самовідновлювального характеру. Якщо раніше можна було вважати цей конфлікт структурою з центром (ізраїльсько-палестинське протистояння) та периферією (конфлікти-сателіти на кшталт ліванського), то сьогодні все частіше звучать думки про його трансформацію, вихід на вищий системний рівень – перетворення на цивілізаційне зіткнення “Захід-Іслам”.

Стан розробки проблеми. Спроба верифікувати усталене системне, “глобальне” бачення цього регіонального конфлікту становить одну із популярних тем сучасних досліджень. До числа найвідоміших робіт можна віднести геополітичні розробки Г.Кіссінджера, С.Гантінгтона та З.Бжезинського, чимало праць російських дослідників, зокрема О.Панаріна, старі й нові цивілізаційні теорії, глобалізаційні та світосистемні підходи. Сучасний, задекларований західними філософами та суспільствознавцями “кінець ідеологій” і криза західноцентричного “проекту Просвітництва” обумовили в останнє десятиріччя енергійне відновлення культурно-цивілізаційної парадигми, котра вступає в конфлікт з популярним глобалізаційним баченням світового розвитку. Останнє ж стає все більш фрагментарно спеціалізованим – у політології, культурології, економіці, розбиваючись на теорії апологетів та скептиків, різні тлумачення, які розмивають й саме поняття “глобалізація”, ускладнюючи визначення характеру та структури її впливів на регіональні конфлікти. Інший авторитетний напрям, який корегує “консерваторів”-цивілізаційників та “лібералів”-глобалістів, – це світосистемний аналіз, який продовжує неомарксистську традицію (можна бачити, що все-таки “кінець ідеологій” не є остаточним). На перетині цих альтернативних бачень глобальних процесів автор і спробує проаналізувати ті чинники, які постійно підживлюють близькосхідну кризу.

Мета даної розвідки – визначити і охарактеризувати природу тих конфліктогенних факторів, які мають сталий характер і здійснюють на конфлікт системний вплив, що має тенденцію до постійного самовідновлення. Ми спробуємо зробити це, виходячи з таких тез:

- процес глобалізації (зростання ступеня інтегрованості різних спільнот та економічних систем) має об’єктивний характер; у його основі лежать закономірності функціонування капіталістичної економіки, а невід’ємною складовою є глобальна уніфікація інституціональної структури та культурних моделей, стилю життя та споживання;
- соціокультурна реакція (запозичення, пристосування або опір) на конкретні форми втілення глобалізаційних процесів також є об’єктивним і неминучим явищем, спроби контролювання якого поки що не дали універсальних рецептів розв’язання конфлікту;
- реальних конструктивних альтернатив глобалізації поки що не існує;

- у контексті даної теми ми тлумачимо близькосхідний міжнародно-політичний конфлікт як конфлікт не лише між державами, але й між великими соціальними спільнотами, що взаємодіють у системі владних відносин на світовій арені; цей підхід враховує цивілізаційний вимір проблеми.

Конфліктну сутність близькосхідної кризи становить конфлікт двох несумісних соціальних реальностей, стрижнем якого є боротьба за існування на одній території ізраїльської та палестинської спільнот, що породжує систему самовідновлювального протистояння в умовах нездійсненності програми-максимум обох контрагентів. Тому в типології міжнародних конфліктів характер близькосхідного коливається протягом останніх 50 років між “зіткненням” та “іграми”. Перший варіант передбачає збройну боротьбу до винищення сил противника і остаточної перемоги, другий – коли сторони виборюють несумісні цілі, будучи у своїй боротьбі обмежені певними правилами та інституціональними рамками¹.

Відправною точкою міркувань, пов'язаних зі спробою відповісти на поставлені нами вище питання, для більшості дослідників є положення концепції вже згаданого С.Гантінгтона, викладені в його роботі «Зіткнення цивілізацій»². На його думку, конфронтація між Заходом і ісламськими країнами, що ототожнюється з протистоянням багатого Півночі і бідного Півдня, стане хіба що не найважливішим фактором, що визначатиме міжнародні відносини³. Але підхід С.Гантінгтона, попри певну очевидну рацію, не дає відповіді на питання, внаслідок діяльності яких *інститутів* може відбутися цей конфлікт, бо *цивілізація* як суб'єкт (учасник) воєнно-політичного конфлікту поняття – надто розпливчате. На наш погляд, сьогодні не можна говорити про глобальне протистояння обох цивілізацій *на рівні держав*. Держава є основним суб'єктом міжнародних відносин і, на відміну від цивілізації, має можливості до організованого цілеспрямованого здійснення своїх прагнень. Для того, щоб ісламська цивілізація виступила як єдина сила, потрібен високий ступінь ідеологічної, політичної та економічної інтеграції тих держав, які її складають. Вона має наповнитися інтеграційними структурами; максимальним на сьогодні інтегративним здобутком на цивілізаційному ґрунті є ЄС. Втім ми можемо спостерігати, що інтегративний потенціал ісламських країн є низьким у порівнянні з іншими регіональними конгломератами.

Система глобального контролю і менеджменту

По-перше, Захід у своїй сукупності, будучи найбільшим виробником і постачальником зброї на світовий ринок, постачає нею низку провідних країн ісламського Сходу. Зміцнення військового потенціалу Туреччини, Єгипту і Саудівської Аравії досягається завдяки розвитку відповідних зв'язків зі США, Великобританією, Францією, Німеччиною й Італією⁴. По-друге, ісламський світ відлучений від того, чим безроздільно володіє Захід, починаючи від системи контролю і керування глобальними політичними й економічними процесами. Розглянемо це більш докладно. США разом із сімкою провідних держав західної цивілізації утворюють т.зв. атлантичний концерт. Він тримає у своїх руках «приводні реміні» глобального регулювання суспільного розвитку. Роль таких ремін виконують профільні організації: МВФ, Світовий банк (СБ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку, СОТ, НАТО. По каналах цієї системи глобального керування приводиться в рух міжнародна взаємодія на всіх рівнях: світовому, регіональному і національному⁵. Саме така система одержала назву «новий світовий

¹ Международные отношения: теории, конфликты, организации. – М., 2004. – С.71.

² Глобализация, рост и бедность. Построение всеобщей мировой экономики. – М., 2004; Вся экономика планеты в цифрах и фактах. – М., 2004; Страны и регионы. 2003. Статистический справочник Всемирного банка. – М., 2004.

³ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.

⁴ Багдасаров С.Б., Чавушьян А.И. Военный и военно-экономический потенциал стран Ближнего и Среднего Востока. – М., 1998. – С.10, 36–39.

⁵ Соколенко В. Г. Цивилизационный экспансионизм атлантизма // Международная жизнь. – 1999. – № 5. – С.28.

порядок». Вона забезпечує пристосування національних господарств майже двохсот держав світу до економічної моделі провідних країн. (Це пристосування, залежно від заангажованості авторів, тлумачиться у категоріях від “імперіалізму” і “неоколоніалізму” до “допомоги” і “стимулювання розвитку”). Елементи нерівноправності у глобальних фінансово-економічних інститутах визнаються й самими аналітиками СБ, які стверджують, що модель функціонування СОТ блокує можливу єдність країн, які розвиваються, у питаннях боротьби з несправедливою тарифною політикою провідних держав⁶. Проте це не є приводом для реальної опозиції ісламських режимів щодо Заходу. Вони залишаються прагматичними, оскільки джерела і для сильнішого опору Заходу, і для ймовірного “входження” до нього можуть досягатися лише *одним шляхом* – навздогінної модернізації, тобто тим шляхом, який і викликає найсуперечливіші соціальні наслідки.

Як аргументовано стверджує сходознавець В.Марков, сучасні режими ісламського світу навіть не починають спроби активного протистояння Заходу, як це було на початку 1970-х рр. Навпаки, вони прагнуть пристосуватися до нього⁷. Подібну стратегію проводять члени Ради співдружності арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)⁸. Показова і зовнішня політика Ірану, ісламської держави з двадцятирічною традицією палкої антизахідної риторики. Уряд М.Хатамі вважає конструктивні відносини з усім Заходом пріоритетом у зовнішньополітичному курсі своєї країни⁹. Афганська та іракська кампанії США та Великобританії є наочними показниками незаперечної військової переваги Заходу, яка в царині звичайних (конвенційних) озброєнь та методів ведення війни базується на такому рівні розвитку технологій і використання ресурсів, який є для ісламського світу недосяжним. Єдиний чинник, який слабо піддається глобальному контролю, – це поширення зброї масового знищення, придатного для терористичного використання, але в цьому сенсі, як ми бачили в Іраку, США схильні “перестраховуватись”.

Потенціал і вектор інтегративності

Важливим фактором, що збільшує ступінь підпорядкування ісламського світу системою глобального менеджменту, є уповільнений темп формування в ньому багатосторонніх економічних союзів типу ЄС, НАФТА чи АСЕАН. Як відомо, такі союзи посилюють усвідомлення державами, що входять до них, спільності своїх інтересів, єдності завдань і цілей. Розвитку подібних організацій в ісламському світі перешкоджає існуюча в регіонах їхнього формування політична обстановка. У цьому відношенні показовим прикладом є доля проекту створення єдиного економічного співтовариства від Атлантики до Перської затоки, що розроблявся у 1994–1997 р. на конференціях у Марокко, Йорданії, Єгипті та Катарі¹⁰. Слід також зазначити, що успішне функціонування існуючих економічних союзів в ісламському світі пов’язується із Заходом. Як приклад можна назвати РСАДПЗ і Організацію економічного співробітництва, що об’єднує Туреччину, Іран, Пакистан і пострадянські мусульманські республіки Центральної Азії і Закавказзя¹¹.

На відміну від порівняно великої згуртованості членів “атлантичного концерту”,

⁶ Глобализация, рост и бедность... – С.43.

⁷ Марков В. Противостояние ислама и западной цивилизации. Сбудется ли прогноз Самюэля Хантингтона? // Терроризм. Угроза человечеству в XXI веке. – М., 2003. – С.64. Кепель Ж. Джихад. Экспансия и закат исламизма. – М., 2004. – С.28, 248.

⁸ Вавилов А. Новые проблемы внешней политики Саудовской Аравии // Обозреватель. – 2000. – № 3. – С.32.

⁹ Див.: Кулагина Л.М., Ахмедов В.М. Иран выходит из изоляции. // Иран: ислам и власть. Сб. ст. под ред. Н.М. Мамедовой, М.М. Санаи. – М., 2001. – С. 149–149.

¹⁰ Див. детальніше: Гусаров В.И. Сможет ли Ближний Восток интегрироваться в мировую экономику? // Ближний Восток и современность. – Вып.5 – 1998. – С. 33–59.

¹¹ The Middle East. № 275 (February). – L., 1998. – P.32; Дунаева Е.В. ОЭС определяет приоритет // Иран: эволюция исламского правления. – М., 1998. – С.96–97.

режими ісламського світу характеризуються ідейною роз'єднаністю і різноманітністю зовнішньополітичних стратегій. "Готові" плани системної модернізації і примирення на кшталт ідеї "Великого Близького Сходу", висунутої США на початку 2004 р.¹², не викликають захвату в ісламському світі. Будь-яка реформа у просторі цієї цивілізації повинна бути дуже обережною, враховуючи локальні особливості кожної країни з її традиціями, етноконфесійним складом, історичним досвідом і політичним режимом. За словами Х.Мубарака, "будь-яка модернізація повинна спиратися на традиції і культуру регіону"¹³.

Вагомим моментом, фактично вихідним для розвитку регіональної інтеграції, є зниження тарифів на торгівлю в межах регіону, але Західна Азія та Північна Африка (ісламський простір) – єдиний регіон світу, де протягом 1990-х рр. такі *тарифи зростали*; і хоч у Південній Азії вони поки що вищі, але там вони вже вдвічі скоротилися¹⁴.

Різноманітність зовнішньополітичних стратегій режимів ісламського світу, їхні обмежені військово-технічні можливості й економічна зацікавленість у Заході являють собою три нездоланних бар'єри, що виключають імовірність серйозного виклику з боку мусульманських країн "атлантичному концертові". Симптоматично, що Вашингтону вдалося ввести у фарватер своєї політики, пов'язаної з антитерористичною операцією, країни Близького і Середнього Сходу.

Радикальний ісламізм та доля інституту національної держави

С. Гантінгтон стверджує, що "войовничий іслам" кидає виклик ліберальній західній цивілізації і підтримуваному нею світопорядку. Тим часом при уважному розгляді виявляється, *що політична активність радикального ісламу не є настільки небезпечною для сучасної системи глобального керування*. Тут ми виходимо з наступних положень:

Більшість ісламських екстремістських угруповань світу позбавлені легітимної участі в політичному житті держав і права на легітимну діяльність на міжнародній арені. Це є серйозною перешкодою для змагання радикального ісламу із системою глобального керування в ідеологічних та інших відношеннях. Після трагічних подій у США подібні угруповання в усьому світі виявилися блокованими у проведенні своєї підривної діяльності проти Заходу.

Хоча ненависть до Заходу і прозахідних режимів Сходу проглядається в позиціях усіх ісламських радикальних груп, основна особливість їхнього підходу до Заходу полягає в амбівалентності та непослідовності; ісламські екстремістські рухи далеко не єдині у своїх позиціях і не об'єднані загальною ідеєю змови проти Заходу¹⁵.

Виникає питання гіпотетичного приходу до влади в будь-якій державі ісламського світу радикальних угруповань. Скинувши уряд, такі угруповання будуть змушені відмовитися від своїх колишніх установок на користь проведення конструктивної політики, спрямованої на виживання новостворених теократичних режимів. Ці режими повинні будуть налагоджувати торгові, економічні та політичні зв'язки відповідно до правил, що диктуються системою глобального керування. Горе тим «еміратам», що спробували б грубо ігнорувати ці правила. Альтернативи тут не буде: або існування в рамках системи, або доля режиму талібів.

Більшість режимів ісламського світу зацікавлені в боротьбі проти власних екстремістських організацій, що ратують за припинення контактів з "Великим сатаною" (США) і його прислужниками. Ця боротьба стає все більш актуальною для режимів у міру зростання темпів їхньої інтеграції в систему сучасних світогосподарських зв'язків. Методи боротьби з релігійними екстремістськими рухами можуть бути різними в залежності

¹² Мамед-Заде П.Н. План США «Большой Ближний Восток» и реакция на него в мире // Ближний Восток и современность. – Вып.23. – М., 2004. – С.65–83.

¹³ ИТАР-ТАСС, 7.03.2004.

¹⁴ Глобализация, рост и бедность...

¹⁵ The Soref Symposium. Challenge to U.S. Interests in the Middle East: Obstacles and Opportunities. – Wash., 1993. – P.27; Терроризм. Угроза человечеству в XXI веке. – М., 2003.

від характеру цих рухів. У Єгипті, Ємені, Йорданії і Таджикистані, наприклад, частина фундаменталістської опозиції ввійшла до урядової коаліції¹⁶. В Алжирі, навпаки, уряд використовує силові методи придушення радикальних ісламістів. Після 11 вересня спостерігається тенденція до об'єднання Заходу і багатьох режимів ісламських країн у боротьбі з релігійним екстремізмом. Така тенденція чітко простежується в політиці Алжиру, а також режимів Х.Мубарака в Єгипті та І.Каримова в Узбекистані¹⁷.

Цікавим аспектом нашої проблеми у цивілізаційному вимірі є *питання легітимності інституту національної держави в ісламському світі*. Відомо, що в доктрині ісламу, тим більше з його сучасною тенденцією до “очищення” у формі ваххабізму, салафізму та інших ідей фундаменталістського характеру, у ролі об'єднуючого соціального інституту виступає передовсім умма – громада всіх віруючих-мусульман. У цьому сенсі радикальні ісламістські рухи, хоч і виступають як цивілізаційні опоненти західної цивілізації, одночасно руйнують зсередини національні держави ісламського світу з їхніми політичними режимами, бо несуть універсалістську, хоч і надто абстрактну ідею халіфату. Тому політичні режими ісламських країн є “подвійними заручниками”, з одного боку, Заходу, без підтримки якого важко втриматися на плаву з економічної точки зору, та, з другого боку, внутрішніх ісламістів, які є “найвідвертішими” критиками якості місцевого політичного менеджменту. Останній з 1960-х рр., ґрунтуючись на квазісоціалістичній ідеології арабського націоналізму, довів свою неспроможність подолати соціально-економічні проблеми регіону. Тому, якщо не брати до уваги зони безпосередніх воєнних сутичок, де націоналізм та патріотизм відіграють свою мобілізуючу роль, можна бачити те, що націоналізм знижується в шкалі цінностей усе більш радикалізованих ісламських суспільств, що аж ніяк не зміцнює їхню інституціональну структуру в формі національних держав, збудованих за західним зразком.

Розвитком цієї тенденції є фрагментація політичного простору, яка може призвести до виникнення нових “держав, що не відбулися”, використовуючи термін аналітиків СБ. Вимоги демократизації, які з різною мірою щирості лунають із Заходу, наївні з тої точки зору, що в цьому регіоні діє вихідне протиріччя демократії – потреба у її прийнятті широким загалом. Соціально-економічні умови у більшості близькосхідних країн є такими, що демократизація приведе до влади радикальних ісламістів, яких Захід і так не толерує, і врешті – до дестабілізації. Тому виходить, що запорукою стабільності в регіоні є авторитарні чи консервативні режими з обмеженим по своїй природі потенціалом лібералізації.

Отже, можна зробити висновок, що *ісламський радикалізм не буде фундаментальною загрозою існуванню системи глобального економічного та політичного керування*.

Згадаємо фактори, що пояснюють зростання релігійних настроїв мас у 1950–1980-х рр. Головним було розчарування суспільств ісламського світу в результатах модернізації, що не ліквідувала низький рівень життя більшості населення. В остаточному підсумку офіційні ідеології націоналізму, панарабізму та традиційно-консервативний іслам у значній мірі втратили свою привабливість. Екстремістські релігійні лідери частіше, ніж диктаторські чи авторитарні представники влади, апелювали до простої людини, висували популістські гасла. Радикальні фундаменталістські структури “підготовували” знедолених, давали можливість висловлюватися людям, виключеним із процесу розвитку.

Наступним за значимістю було постійне втручання Заходу, насамперед США, у внутрішні справи ісламського світу, приклади чого за останні 50 років можна довго перераховувати. Незмінна лояльність Вашингтона до експансіоністської політики Ізраїлю під-

¹⁶ Мальшєва Д.Б. Исламско-фундаменталистский проект в реалиях современного мира // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 7. – С.112; Дипломатический вестник. – 1997. – № 3. – С. 47.

¹⁷ Долгов Б.В. Исламистское движение на пороге XXI века // Ближний Восток и современность. – Вып. 21. – М., 2004. – С.6-7.

кріплювала думку арабів про ворожість до них Сполучених Штатів і Заходу в цілому.

Одним з факторів, що безпосередньо впливав на посилення релігійної самосвідомості народів мусульманського світу, був масовий приплив туди західних товарів і духовних цінностей, чужих ісламському способу життя. Це створювало психологічну, культурну й економічну депресію. У підсумку заперечення Заходу і західної цивілізації стало загальною рисою багатьох ідеологій, що базувалися на політизованому ісламі.

Економічні тенденції

Сучасна система глобального регулювання намагається нівелювати негативний вплив перерахованих факторів на суспільну свідомість мусульманського Сходу. “Атлантичний концерт” уникає грубого втручання у внутрішню політику своїх *союзників* в ісламському світі. Одночасно Захід прагне підтримати їхній соціально-економічний розвиток. Разом з тим система глобального керування по своїй суті нездатна кардинально змінити несприятливу економічну і соціальну ситуацію в багатьох державах ісламського світу. Основна причина цього криється в усе зростаючій диференціації між розвинутими країнами і “менш глобалізованими”. У даному контексті варто звернутися до розрахунків Світового банку (2002), який поділяє країни світу на три групи: 1)розвинуті глобалізовані, 2)більш глобалізовані, 3)менш глобалізовані. На думку авторів доповіді “Глобалізація, зростання і бідність”¹⁸, протиставлення 1980-1990-х рр. “Північ–Південь” вже не є адекватним образом світової економічної нерівності. Нові глобалізовані країни (третина країн, що розвиваються – від Китаю й Індії до Ямайки) суттєво випереджають розвинуті багаті країни за темпами зростання, що начебто приведе у XXI ст. до зміни економічного балансу сил. Відповідно, найгіршою є доля третьої категорії, яка опинилася на узбіччі. Показником перспектив другої категорії є зростання обсягів експорту з країн, що розвиваються, промислових товарів замість сировини та корисних копалин. Динаміка доволі суттєва: з 15% у 1965 р. до 80% у 2000 р.¹⁹ Це – здобутки тих країн, які впевнено йдуть шляхом модернізації, розвитку технологій та реорганізації політичних і економічних інститутів, результат здатності до свідомих соціальних змін. І попри замалу успішність спроб аналітиків дати якийсь універсальний рецепт виходу на шлях другої категорії, цей напрям усе одно залишається єдиним, який хоч іноді (принаймні у половині випадків) спрацьовує в сенсі оздоровлення суспільства. Подивимось, які здобутки у країн Близького Сходу за деякими показниками²⁰:

	Ізраїль		Єгипет		Сирія		Йорданія		Ірак		С.Аравія	
	1990	2001	1990	2001	1990	2001	1990	2001	1990	2001	1990	2001
Темпи зростання населення, %		2,0		1,8		2,4		2,8		2,1		3,3
Темпи зростання ВВП, на душу населення, %	6,8	-0,9	5,7	2,9	7,6	2,8	1	4,2	-30	-	8,6	1,2
Експорт товарів і послуг (% від ВВП)	34,7	40	20	17,6	28,3	38,2	61,9	44,2	-	-	42,6	41,9
Рівень інфляції*	10,7		8,8		8,7		3,5		8,7		1,2	
Прямі іноземні інвестиції	151	3224	734	510	72	205	38	100	-	-	-	-
Частка експорту високотехнолог. продукції (% від експорту обробної промислов.)	11	25	-	0	-	1	2	8	-	-	0	0

¹⁸ Глобализация, рост и бедность... – С.58–70.

¹⁹ Там же. – С.41.

²⁰ Статистичні дані взяті з: World Economic Developments and Implication for the ESCWA Region. – UN., 2004.

Рівень безробіття, % від ЕАН**		8,3		8,2		-		13,2		-		-
Рівень неписьменності	9	5	53	44	35	25	18	10	64	60	34	23
Кількість ПК*** на 1000 чол.	63,3	245,9	-	15,5	-	16,3	-	32,8	-	-	23,7	62,7

* Середня цифра за 1990-ті рр.

** ЕАН – економічно активне населення.

*** ПК – персональні комп'ютери.

Розуміння даних таблиці полегшить інформація про те, що темпи зростання ВВП у країнах, що розвиваються, становили за 2001 р. 5,3% у порівнянні з 4,9%, середніми за 1982–1999 рр. За період 1990-х рр. мінімальним щодо цього показника був 1998 р., проте після цього більш глобалізовані країни вже наблизилися до досягнення рівня 1997 р., максимального за своїми показниками (5,8%). Якщо врахувати поділ країн, що розвиваються, на більш та менш глобалізовані, то перші залишать за собою приріст у близько 5%, а другі дадуть загалом сумну статистику негативного приросту в 1 %. Звичайно, що у цій категорії цифру псують африканські країни та країни з перехідною економікою (колишній СРСР), для яких 1990-ті були не найкращими. Але очевидно, що навіть з урахуванням економічної кризи в Ізраїлі 2000–2003 рр., модернізаційні перспективи ізраїльської та ісламської спільнот суттєво відрізняються, особливо щодо розвитку технологій. Якщо врахувати, що Ізраїль займає перше місце в світі за процентом висококваліфікованої робочої сили²¹ та суттєво вирізняється за рівнем інфраструктури, якістю економічного менеджменту і т. ін., то з усього регіону, активно задіяного у близькосхідному конфлікті лише у нього є шанси наздогнати нові глобалізовані країни. “Локалізація” його регіональних супротивників більше нагадує перманентне “узбіччя” битого шляху розвитку. Звичайно, існують рекомендації того ж СБ країнам, що розвиваються, щодо необхідних змін у рівні політичного та економічного менеджменту, реформування системи освіти, проте вони настільки ж прийнятні для них, як і пропозиції знизити тарифи на адресу розвинутих країн.

Звідси стає зрозумілою теза про неможливість формування в мусульманському світі розвинутого економічного укладу, подібного існуючому в західних країнах. Отже, у цьому світі буде зберігатися низький рівень життя більшості, що і обумовлює віру жителів у справедливого і милосердного Аллаха, більшу ніж у державу, ЄС, ОПЕК та інші світські інститути. У таких умовах ісламський радикалізм перетворюється в найбільш доступний і прийнятний спосіб знаходження колишньої ідентичності та сприяє створенню ґрунту, на якому прищеплюються ідеї, висунуті борцями за “оновлене”, очищене від “західної гидоти” ісламське суспільство.

С. Гантінгтон відзначав у своїй роботі, що опір і самоствердження ісламського світу стане тривалим головним болем для Заходу. Зазначимо, що боротьба Заходу з релігійним радикалізмом на шляхах зміцнення етатистських структур режимів Близького і Середнього Сходу навряд чи принесе бажаний ефект. Для успішної боротьби потрібне розв’язання комплексу соціально-економічних і психологічних проблем мусульманських суспільств. А для цього необхідний перегляд наріжних елементів системи глобального керування, що наразі навряд чи можливе.

Стрижневий конфлікт: Ізраїль та палестинці

Модель нехай навіть напруженого „модусу вівенді” євреїв і арабів може бути вироблена лише на основі їхньої взаємної відмови не тільки від політичних ідеологем, але й релігійних міфологем про обраність євреїв чи арабів, іудеїв чи мусульман. Корені історичної суперечки між ними сягають у часи біблійних пророків. Ті й інші, за Біблією і Кораном, ведуть своє походження від спільного роду Авраама (Ібрагіма). Як іудаїзм із християнством, так і іслам ґрунтується на загальному договорі (завіті) їхнього Праотця з Богом. Це спричинило п'ять арабо-ізраїльських воєн і дві тривалі кризи – у

²¹ Федорченко А.В., Зайцева О.А., Марьясис Д.А. Израиль в начале XXI века. – М., 2004. – С.192.

Лівані і щодо Перської затоки. В усіх цих війнах, по суті, не було ні переможців, ні переможених, і кризи, що самовідтворювали незавершені війни. Не стала винятком і теперішня локальна війна в Іраку, що теж не має свого справжнього переможного кінця. Вона сталася наче під завісу завершеного навесні в 2002 р. у Бейруті арабського саміту. Він міг би стати історичним, оскільки на ньому вперше був прийнятий запропонований Саудівською Аравією план примирення з Ізраїлем і між самими арабськими країнами та врегулювання застарілих і нових конфліктів як навколо Палестини, так і навколо Іраку. Але вчинений у дні саміту кривавий теракт в ізраїльському місті Натанія і розпочата слідом за цим урядом Аріеля Шарона акція відплати ініціювали прийняття Радою Безпеки ООН резолюцій № 1402 і 1403, що вимагали припинення вогню і ворожнечі з осудом як палестинських акцій тероризму, так і неадекватних дій Ізраїлю. Чергові резолюції з врегулювання поки що локального (чи регіонального) конфлікту набули цього разу і глобальних вимірів. У них накреслено шляхи виходу з порочного кола протистояння, що переходить у конфронтацію глобалізації і регіоналізації, забарвленої в колір ісламу. Раніше постійно і незмінно підкреслювалася суть самої палестинської проблеми в контексті близькосхідного врегулювання. Тепер же, в умовах глобального розмаху антитерористичної боротьби, саме врегулювання чергової ізраїльсько-палестинської кризи стає однією із ключових проблем глобальної боротьби проти міжнародного тероризму.

Мирний “процес Осло”, який дав максимум здобутків у царині ізраїльсько-палестинських відносин, на певний час вичерпав здатність на компроміси ізраїльського суспільства: чимало поступок прем’єра І.Рабина виходили за межі суспільного консенсусу країни. Розчарування, особливо на тлі другої інтифади (з 2000 р.), позначилися на більш жорсткій позиції А.Шарона та просуванні ідеї “захисної стіни”, котра за неможливості примирення та порозуміння стала б фізичним розмежуванням між ізраїльтянами та палестинцями. Особливістю функціонування Палестинської національної адміністрації на чолі з Я.Арафатом було те, що ОВП, що діяла протягом тридцяти років, по суті, як підривна організація, фактично відновлювала та посилювала “фронтальну психологію” палестинського соціуму, нагадуючи характеристики тоталітарного руху за Г.Арендт. Самовідновлення конфлікту активізувалося завдяки розширенню на терені ПНА діяльності екстремістських рухів, які знімали з Адміністрації відповідальність за ескалацію і стимулювали Ізраїль на жорсткі заходи у відповідь; це, у свою чергу, давало Я.Арафату аргументи для звинувачень противника у зриві мирного процесу. Стало очевидним, що нездатність палестинського руху та ісламських країн регіону вчинити на Ізраїль тиск системно-коаліційного характеру веде до ісламістського тероризму як вияву цього безсилля, а тероризм, у свою чергу, є постійно діючим чинником стимуляції агресивності ізраїльської політики, радикалізації єврейського суспільства та приводом для втручання з боку Заходу.

Підводячи *підсумки*, можна відзначити таке:

- З кінця 1970-х рр. та особливо з припиненням “холодної війни” почала занепадати модель світської мусульманської державності, що трималася на ідеях арабського націоналізму та соціалістичного розподілу. Ця модель надавала стабільності авторитарним напіввійськовим режимам, суттєвим елементом зміцнення та легітимізації яких був постійно тліючий конфлікт з Ізраїлем. Спроби окремих країн (Єгипет) досягти компромісу з Ізраїлем через посередництво США, що надавало малою кров’ю певних поштовхів їхній економіці. Одночасно це було показником слабкості потенціалу між-арабської інтеграції та єдності.

- Зникнення СРСР означало такі зміни у системних характеристиках близькосхідної кризи, які, на перший погляд, давали шанс для врегулювання, оскільки тепер існував лише один, безальтернативний арбітр в особі США, який зосередив усі важелі економічного, політичного та військового характеру для стимулювання діалогу з обох боків. На певний час нова ситуація породила ілюзії можливості довгоочікуваного подолання протистояння довкола Ізраїлю. Парадоксом ситуації було те, що взаємні поступки бу-

ли варті чогось лише за умови інтенсивного продовження мирного процесу, а будь-яка затримка мала спричинити потужне суспільне розчарування і відкочування назад. Сепаратність домовленості лише з ОВП обумовила те, що перенесення структур цієї організації (яка тривалий час орієнтувалася на революційну, підливну та терористичну діяльність) до Палестини інституціоналізувало палестинські силові структури під єдиним проводом, для якого мир з Ізраїлем був лише ситуативною зміною ситуації. При цьому радикальні рухи, які активізувалися за час протистояння, можуть становити потенційно дестабілізаційний чинник для офіційного палестинського проводу в разі його переходу на поміркованіші позиції. Це дається взнаки і після смерті на початку 2005 р. Я.Арафата.

- Через стратегічну важливість Близького Сходу для глобальних економічних процесів країни регіону не можуть сподіватися на невтручання з боку Заходу. Досвід спроб регіональної інтеграції, яка є сьогодні одним із шляхів колективного подолання соціально-економічних регіональних проблем, доводить, що арабські режими близькосхідного регіону переважно з внутрішньополітичних причин поки що не здатні досягти якихось вагомих результатів у цьому напрямку. Нав'язана з боку світових фінансових установ (внаслідок безальтернативності) економічна лібералізація у контексті соціальних наслідків не сприяє стабільності цих політичних режимів.

- Новий ідеологічний вакуум в атмосфері постійної боротьби і ворожнечі висуває на перший план як ідеологічну реакцію арабського світу повернення до традиційних цінностей ісламу у радикальній формі політичного екстремізму. Лібералізація авторитарних режимів найчастіше призводить до встановлення влади ісламських рухів і, як наслідок, явищ, протилежних лібералізації. Тому з точки зору збереження стабільності регіону напіввійськові авторитарні режими є більшими гарантами, аніж демократія, запроваджена через втручання ззовні.

- Водночас, на нашу думку, немає підстав для песимістичних прогнозів щодо цивілізаційного конфлікту "Захід-Іслам" у дусі ідей С.Гантінгтона. Конфлікт цивілізацій передбачає певну єдність, інтеграцію в межах ворожих сторін на державному рівні, а становище в ісламському світі доводить відсутність такої і можна припустити, що ситуація не зміниться навіть після приходу до влади у більшості країн ісламських рухів: їм будуть заважати латентні міждержавні конфлікти ("конфлікти-сателіти" основного арабо-ізраїльського), внутрішні соціально-економічні негаразди, які все одно потребуватимуть підтримки Заходу, загальна слабкість військово-економічного потенціалу регіону.

- Таким чином, глобалізація, як процес одночасно і економічний, і політичний, відводить Близькому Сходу важливе місце в стратегічному сенсі як об'єкту контролю провідних сил світу, але як економічний та політичний суб'єкт він зберігає і посилює свою другорядність у світі сучасних економічних тенденцій. Ці ж умови сприятимуть поширенню міжнародного тероризму як потужної зброї слабких проти сильних: фінансові ресурси арабських нафтових монархій зберезуться, так само, як залишаться і соціальні негаразди бідних країн регіону, що дає, таким чином, і спонсорів тероризму, і його рекрутів. Такий вплив об'єктивного процесу глобалізації так само об'єктивно радикалізує розпорошені в регіоні сили стихійного культурного і конфесійного опору та штовхає їх у бік екстремізму, що регулярно руйнує підмурок стабільності та безпеки в регіоні.